

COMPENDIO
 HISTORIAL
 DE LA M.N.Y.M.L. PROVINCIA
 DE
 GUIPUZCOA

POR EL DOCTOR DON
 LOPE DE ISASTI
 EN EL AÑO DE 1625
 IMPRESO EN S. SEBASTIAN
 POR
 IGNACIO RAMON BAROJA
 1850.

LOPE MARTINEZ ISASTIREN ATSOTITZ BILDUMA

Soberan dakigu euskaldunok zein aberastasun haundia daukagun gure ahozko literaturan, bera izan bait da urte luzeetan gure tradizioen sostengu bakarra. Zorionez denborak aldatzen joan dira eta XVI. mendetik Beñat Etxepare naparraren lumarekin hasita, euskaldunok gure literatura idatzia sortu eta ezagutu egin dugu. Batzuentzako zeharo pobrea, besteentzako guztiz jator eta garatua. Iritzi asko errealitate gordin batentzat, gauza da euskal literatura idatzia badagoela, eta danon eskuetan gainera. Hala ere ahozko literaturak bere garrantzi haundia gorde du, eta hor daukagu bertsozari nire hitzen lekuko. Beste batzuk pattalago doazte, desagertzeaz edo erdararen zabalkundearean ondorioz arront moteldurik eta arnas galdurik. Horixe da gure errefrau zahar edo atsotitzei gertatu zaiena, erdal errefrauen indarraren azpian erdi ezkuturik, erdi galdurik egon bait dira urte luzeetan. Zorionez, eta gure kultura osoari gertatzen ari zaion moduan, hauts lotiak ari dira astintzen eta itzalpean gorderik zegoena goiz argitan azaltzen. Honelaxe gure atsotitz zaharrak berpiztu dira gure ikasle gazteen ahoetan, eta dirudienez etorkizun bizi bizia dagokie, gure hizkuntza eta gure kulturari dagokien etorkizun bizi eta jator berbera. Gaur egun dakigunez, lehenengo errefrau bilduma 1556 urtean argitaratu zen «Refranes y sentencias comunes en bascuence, declaradas en romance» izenburuarekin, eta 539 errefrau zekarazkielarik. Ez dakigu nork eginak diren, baina ikerlari batzuek diotenez ba omen dirudi bere egilea Esteban Garibai arrasatearra izan zitekeela, urte horien inguru eta bere erderazko liburu baten barruan Arrasateko historigileak beste atsotitz bilduma bati argia eman bait zion. Ordutik eta garai ezberdinetan zenbait errefrau bilduma kaleratu dira, agian garrantzitsuenetakoa Arnaut Oihenarte zuberoarrak XVII. mendeko hastapenetan argira atera zuena dugularik. Lezotarrak badugu zer esaterik arlo honetan, 1625 urtean gure kronista eta historiagile haundia izan zen Lope Martinez Isastik bere «Compendio Historial de la Muy Noble y Muy Leal Provincia de Guipúzcoa» izeneko liburu ospetsuan garaiko atsotitzen bilduma kuttun eta ederra utzi bait zigun. Ikus ditzagun gaurko grafian moldaturik eta berak ondoan ipinitako erdarazko itzulpenik gabe.

1. Haitzean jaiok haitzera nahi.
2. Agoak (masa) bero deño (den bitartean) salda.
3. Alaba gaizki ezkondua etxera bihur.
4. Alferrik nekatu baino, hobe da geldirik egon.
5. Amorezko ezkontzea, dolorezko bizitza.
6. Amuarraia amutik eta arkumea larrutik.
7. Haritz eroriari orok (danok) egur.
8. Hartu-emanak du gustua.
9. Askok daki zaharrak, erakutsi beharrak.
10. Atean uso, etxean otso, hala bizitza gaizto.
11. Aukeraren maukera, azkenean okerra.
12. Balizko olak burnia gutxi.
13. Batek mila balio eta milak batere ez.
14. Beharegile gaiztoa, erakusle on.
15. Behartik igesi Castrora, han ere beharrik asko da.

16. Begiak buruan jakintsuak, eta eroak oinetan.
17. Behiak on du larrea, hobeago jabea.
18. Buztana lastozkoa duena, suaren bildur.
19. Zaietan zur, eta irinetan ero.
20. Kartari karta, eta burniari dirua.
21. Txindurriari ateratzen zaizkionean hegoak, galdu ohi ditu gorputza eta besoak.
22. Zura beherago, arra barrenago.
23. Dakienak lan egin dezake, ez dakienak leher daiteke.
24. Darraioarentzat (jarraitzen duenarentzat) da ehizea.
25. Diru gabeko handitasuna, su gabeko bartzuna.
26. Ezin egina harria baino gogorrago, harriari mailuaz ere baledeko (ken dakioko).
27. Egokia hartzari sedazko beloa.
28. Egiok egileari eta emaiok emaileari.
29. Eliza zegienak (egin zuenak) aldarea, aldarea zegienak abadea.
30. Erle joanak ezirik ez.
31. Herrik bere lege, etxeak bere ohitura.
32. Errota onari bia (txehetzea).
33. Eskeak solasa galdu.
34. Pakea ez da diruz erosia.
35. Gauza gordea, urre gorri.
36. Gauza zeharra, bera larra.
37. Gaizki jan eta gaizki lan.
38. Gogo mihiak (mingainak) salatu.
39. Gorrak hitz gaitzari lehia.
40. Goiz gorri euri dadin, Arrate gori eguraldi.
41. Gorrotoa bilau huts.
42. Gero dioenak, bego dio.
43. Gezurra esan nuen Getarian, ni etxean eta hura atarian.
44. Gibelerako on dena, barerako gaizto.
45. Gure zahioak irin eske.
46. Izan bagera, gerra huts.
47. Etxean ogia ezin jan eta Arangurenen artoa.
48. Idiak erausi beharrean, gurdiak orru.
49. Hildakoak agindu zuen, biziak bere nahia
50. Hiltze ona merkaduria (aberasgarria).
51. Ilunpeetako jostea, argitako lotsa.
52. Irabaziak, oinak arin.
53. Itsasoko legeak, onak on eta gaiztoa neurri gabea.
54. Itsuen herrian, okerrak (begiokerrak) errege.
55. Lagunaren behiak, errape luze.
56. Larrutik edea (korrea).
57. Lehen hila, lehen hoztua.
58. Hitzmotelak beti hitz nahi.
59. Nolako elizalde, holako abade.
60. Nola soinu, hala dantza.
61. Nolako nobia (emaztegaia), halako kabia.
62. Nola denbora, hala solasa.
63. Nor bere denborarako, harbia abendurako.

64. A zer zelaia, jana ez balego.
65. Odolak su gabe diraki (irekiten du).
66. Ola o!agizonarentzat, eta barka barkamaisuarentzat.
67. Olatik berri onik ez.
68. Ohian orotan (guztietan) otso bana.
69. Ontzia galdu ezkerro, guztiok pilotu.
70. Zakurrik ez den lekuan, azeria errege.
71. Ororen (denon) ardia otsoak jan.
72. Okin berriak bahe zuri.
73. Otsoa atari ondoan.
74. Otsoaren ahotik bokadu bat ere on.
75. Otsoa ardien zai.
76. Pagatzaile gaiztoarengandik olo.
77. Saltzen dabilena, galtzen dabil.
78. Sugea hil arren, sugekumeak bizi.
79. Lana trebeziak garai.
80. Unaiak haserretu zirenean, azaldu ziren gaztak.
81. Urte gaiztoa, okin hots.
82. Urrutiko berria, lehena egia.
83. Ur joanari, presarik egin ez.
84. Uretara maiz dijoan txarrua, laster da hautsi.
85. Usoak joanda, sarea gora.

Ikusten dugunez, larogitabost errefrau dira Isastiren bilduma osatzen dutenak, larogitabost errefrau jator eta xume, nahiz eta askotan agertzen diren hitzak guztiz zaharrak izan gure gaurko egunentzako, zaharrak, arkaikoak, eta askotan gure bizimodutik urrun, kontuan harturik gaurko euskaldun gehienok bestelako bizimodu batean bizi garela.

Gaurko euskal gizartean badaude oraindik baserritarrak, arrantzaleak, marinela, artisauak... baina zorionez edo zoritxarrez egunetik egunera gutxiago dira, gaurko bizimodu urbano industrializatuak oso bestelakorik eskatzen bait digu. Olagizonak, errotariak... aspaldi galdu ziren, eta noski pertsonaia hauen mundutik ateratako hitzak sarritan bitxiak eta ulergaitzak egiten zaizkigu, bere barneko esanahia bitxia eta ulergaitza egiten zaigun moduan. Eta hori da askotan Lope Martinez Isastik egindako atsotitz bildumarekin gertatzen zaiguna. Hala ere ezin diogu Isastiren lanari inolako meriturik kendu, ez desmeriturik eman ere, eta nahiz eta bildumaren argitaratze egunetik gure egunetaraino makina urte igaro, esan dezakegu batere bildurrik gabe, lezoar historiagilearen errefrauak beren esanahi osoa mantendu dutela, hori bai gure gaurko bizimodu korapilotsuarekin ondo moztururik.

Karlox Barrentsoro